

УДК 82.09(47+57):7.038.5.041.8-057.16

У. Федорів, канд. філол. наук
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів**"ГОЛОВНІ ГЕРОЇ" СОЦРЕАЛІСТИЧНИХ ТЕКСТІВ: ГЕРОЙ-ПАРТІЄЦЬ**

Зосереджено увагу на складній і неоднозначній проблемі сучасного літературознавства – дискурсі соцреалізму, актуальність якого не є даніною моди, а нормальним процесом перепрочитання канону української літератури, невід'ємною частиною якої була і соцреалістична література. Увагу головно зосереджено на ролі образу героя-партійця в соцреалістичному тексті, що утвердився в масовій свідомості за допомогою пропаганди та агітації.

Простежується роль радянської влади у процесі селекції міфів, відповідно до яких і формувалось стереотипне сприйняття радянських героїв та укладався такий образ, який би підходить до владного пазла "історичної правди".

Ключові слова: герой-партієць, соцреалізм, соцреалістичний канон, ідеологія, "нова людина".

Дослідження особливостей текстотвірного канону українського соцреалізму вимагає детального аналізу антропологічної концепції "нової людини". Радянська система задля побудови "світлого майбутнього" потребувала "нової людини", тому і не дивно, що всі сили було кинуте на утвердження "нового антропологічного типу", що став ідеологічним проектом радянської влади, метою якої було перекодування людини, створення нових стереотипів та нових поведінкових програм. Література стала частиною політичного проекту, що мав на меті створення "нової людини" як людини системи. Соцреалістичний літературний герой став центральним текстотвірним механізмом і визначав систему соцреалістичного канону.

Проблема творення радянської людини, її виховання та "перековки" тісно пов'язана з проблемою репрезентації іконографії, яка базувалася на визначеній владою концепції "нової людини" [25, с. 16–17], що формувала образ радянського героя, який був ідеологічно зумовлений і визначався партійною верхівкою. У радянському героєві влада вбачала творця "нового щасливого радянського майбутнього": "Нові герої радянської літератури – пролетарські революціонери, рядові працівники, будівники соціалістичного будівництва, творці і воїни, виховані комуністичною партією, по суті являють собою новий тип суспільної людини. У своїй праці і боротьбі вони натхненні ідеєю любові до трудящих людства, пройняті духом колективізму і є найяскравішими виразниками соціалістичного гуманізму" [8, с. 16]. У цьому контексті варто зупинитись на одному з основних типів у пантеоні радянських героїв – герої-партійцеві.

Потреба *пере*-прочитання та *пере*-осмислення соцреалістичної літератури – одне з ключових завдань сучасного літературознавства. Теоретико-літературознавчі здобутки в цій царині досить вагомі. Так до розгляду естетичних та ідеологічних параметрів соцреалістичного канону зверталися В. Кандинська [9; 10], І. Захарчук [7], Н. Ксьондз [15; 16]; проблема генези і типології соцреалізму стали предметом аналізу окремих праць Т. Гундорової [3], Л. Медведюк [19]; вивченню соцреалізму як масової культури присвячені розвідки Т. Гундорової [4] і Т. Свєрбілової [24]; окремі жанри соцреалістичного канону досліджували Н. Бернадська [1] та О. Філатова [29; 30]. Однак у дослідженні соцреалістичного дискурсу залишається чимало "білих плям", що потребують уважного вивчення, зокрема й аналіз типології радянських героїв. Актуалізація дискурсу про радянське є вкрай необхідною, адже надаючи нових значень і переосмислюючи соцреалістичний спадок, літературознавство відкриває контексти для нових інтерпретацій і нові горизонти для подальших теоретичних студій.

У фокусі нашого дослідження – особливості функціонування героя-партійця як одного з домінантних образів соцреалістичних текстів, його місце в типологічній системі текстотвірного канону української соцреалістичної літератури.

Безперечно, що типом, у якому найбільш органічно і закінчено виліті риси, що характеризують нову людину радянської системи, є партійці (комуністи). Показати такого героя означає дати цілісний образ соціалістичного будівничого, провідника і наставника. Героєві-комуністові притаманні певні якості – визнання беззаперечного авторитету партії, готовність до самопожертви, відданість революції, відсутність власного простору й інтимного життя, безапеляційна довіра до "вищої інстанції", неможливість самостійно приймати рішення: "*– Служба секретаря є найкраща від усіх. Це безперечна і тверда служба. Я маю за свій обов'язок записувати все до протоколу. Чого я не розумію (буває щось трудне, – пояснює Копичка), то допише після засідання той, хто говорить. Я ніколи не скажу своєї думки, аж поки не буде постанови...*" [6, с. 67].

"Радянський героїчний міф ґрунтувався на утопічній візії здійсненності й здійсненості комуністичних ідеалів – це основна мотивація ідеології героя", – абсолютно доречно зазначає Валентина Хархун [31, с. 295]. Комуністи відмовляються від самостійного аналізу того, що відбувається, вони не формують власних ідей, а зачасти використовують готові формули та тези. Нездатність приймати рішення та робити висновки – теж одна з характерних особливостей героїв-комуністів: "Можна стверджувати, що тоталітарна література совєтського зразка (й українська совєтська в тому числі) не створила самодостатнього героя як носія суверенних смислів "совєтскості", які розвивалися б незалежно від партійних постанов і рішень з'їздів" [7, с. 76]. Радянська людина мислилась гвинтиком у суспільстві-поїзді, де керували партійні керівники, які повинні бути невинними, дисциплінованими, ефективними й безчуттєвими елементами механізму: "*...наш партійний комітет повинен мобілізувати свою увагу не на те, щоб досягти більшого відсотку в колективізації, а на те, щоб зрозуміти в нових обставинах нові вимоги нашого селянина і, використовуючи іноді його дрібновласницькі настрої, будувати колективне господарство ... Роль наша тепер і полягатиме в тому, щоб не тільки організувати селян і все нові й нові сотні їх приєднувати до колективного господарства, а ще й у тому, щоб процідити їх трохи і кого слід виключити з артілей. Ми повинні й тут регулювати, бо інакше не буде жодного нашого керівництва, а стихійним колгоспам – гріш ціна" [6, с. 70]. Герої-комуністи добровільно позбавляють себе власного простору. Вони піддаються під всезагальний контроль партії добровільно. Партія*

керує усім, партійному контролю піддається усе – листи, щоденники, думки вголос, навіть сни. До прикладу, навіть у такому нетиповому епізоді, сповненому інтимних та трепетних слів на сторінках щоденника Варвари Олексіївни, автор змушений згадувати про Плеханова та Леніна, хоча наступна фраза абсолютно виходить поза рамки текстотвірного соцреалістичного канону: *"Я писала щоденника ще тоді, як училася в гімназії. Я виклала там свої погляди, прагнення, ідеали. Але це було рожеве, мерехтливе павутиннячко, і досить було найменшого подиху справжнього життя, як те павутиння пошматувалося, злетіло і геть десь зникло. Мені тепер близько тридцяти років. Це, кажуть, є найкращий вік жінки, але я того не відчуваю. Мені болить усе тіло, кожний м'яз і кожний суглоб. Мені не вистачає нервів, щоб пристойно триматися, розмовляючи з Сергієм. Словом, я почуваю себе інвалідом. Правда, я з насолодою читаю Гегеля, упивалася Аристотелем, пробігла Канта, Фіхте, вивчала Плеханова й Леніна, але це не врятує мене"* [6, с. 101].

Серед образів героїв-комуністів можна спостерігати градацію, адже ця система героїв мала вигляд піраміди, серед щаблів якої вирізняємо героя-вождя (керівник держави), героїв-керівників партії, героїв-рядових членів партії й героїв-комсомольців (молоде покоління партії), між якими вибудовується чітка система взаємовпливу та взаємозалежності.

Безумовно, що на ранньому етапі становлення соцреалізму головним образом для наслідування був образ Леніна як "утілення абсолюту, що корелювався з поняттям божественного як такого" [30, с. 265], "як тоталітарного Христа" [30, с. 265] (*"І Сталін, на Христа схожий, / Вітає радісний народ"* [28, с. 25]). Проте після смерті Леніна в січні 1921 р. відбувається символічна "передача влади", яка тепер зосереджується в руках нового партійного керівника – Сталіна. Образ Сталіна став центральним у тоталітарному мистецтві. Він синтезував у собі і Вождя, і Батька, який виступав як гарант і натхненник, як творець добра для своїх і зла для чужих. Усі сфери життя радянської людини підпорядковані Сталіну. Він виступає зразком для наслідування у процесі творення нової людини, виконуючи роль політичного, культурного, інтелектуального й морального орієнтира: *"Ти нас ведеш, як вів колись давно / До перемог, скоривши час і далі. / Коли серця мільйонів злиті в одно – / Твоє це серце буде, рідний Сталін!"* [27, с. 115]. "Батько народу" виконував роль деміурга, який здатний впорядкувати хаос та пересотворити світ [2; 5; 18; 32]. Так утвердився оновлений варіант усталеного міфу про Бога-творця, що веде боротьбу з всесвітнім хаосом заради нового кращого світу. "Творцєві" почали складати вірші, пісні, поеми з метою увіковічнити його образ, надати йому фундаментального значення: *"Пісню про Сталіна / Починаймо день! / Кращих ми не знаємо / На землі пісень! / У країні Сталіна, / У країні Рад / Ми ростем, зростаємо, / Як зелений сад!"* [23, с. 3]. Звичайно, після 1953 р. ситуація змінилась. Розвінчання "культу особи" сприяло переходу уваги до керівників нижчих ланок, які мали продовжити справу символічного "батька народу" по перековці радянської людини.

Герої-керівники "виковують" нове покоління, "чудесний сплав" нових людей, вірних своїх нащадків-комсомольців, молодих, енергійних, вірних виконавців лозунгів партії. Цікавим фактом радянського періоду стала серія "Життя чудових людей" ("Жизнь замечате-

льных людей") [12], біографії вождів і партійних керівників, що повинні надихати, слугувати прикладом для наслідування. Такий процес був своєрідним актом увіковічнення законності політичної влади, абсолютної підтримки героїв-комуністів. Часто молодий герой має наставника, а після переродження сам стає наставником, і так відбувається циклічна побудова нового світу з новими людьми. Партійці вважали себе особливою кастою, адже вони є "творінням" самого вождя, який був беззаперечним авторитетом. У романі Григорія Епіка "Перша весна" Сергій Голубченко так говорить про партію і "людину партії": *"... Людина нашого суспільства є найідеальніша людина, яку коли знав цілий світ. Це визнають навіть наші найзапекліші вороги, представники капіталістичного світу. Людина-громадянин, людина-комуніст, яку породжено нашою незрівнянно героїчною революцією, стоїть над усіх людей попередньої історії людства ... / – Наша партія ніколи не була сектою, а той фанатизм партійних мільйонів робітників і мільйонів найкращої, найпоступовішої частини нашого селянства на наших очах перетворюють цілий світ"* [6, с. 283–284].

Вважаю, що тут доречно зупинитись ще й на проблемі часопросторової організації соцреалістичних текстів, де партія і "люди партії" є доміантними героями. За Юрієм Лотманом і Сергієм Неклюдовим, "простір у тексті є мовою моделювання, за допомогою якого можуть бути виражені будь-які значення, якщо їм притаманний характер структурних відношень. Тому просторова організація є одним із універсальних засобів для побудови будь-яких культурних моделей" [17, с. 444]. Александр Мещеряков, досліджуючи проблему радянського хронотопу, дійшов висновку, що в текстах після 1932 р. свідомо вибудовувалась сакральна модель часопростору: "Активна експлуатація міфологеми Москви привела до вагомих соціальних наслідків: була вироблена "столично-центриська" модель управління і розподілу, яка зберігається й нині. Підсумком її стала колосальна концентрація влади, матеріальних благ, культури та інформації при відвертій дискримінації периферії ... Відношення периферії до центру моделювалося за зразком колективного жертвоприношення" [20]: *"Тобі, Москва, землі всієї подив, / Хвала тобі у всіх серцях жива, / Уклін доземний від усіх народів / Тобі, Москва!.. / Тут б'ється серце Партії єдине, / Тут розцвітає дружба світова... / Палкий привіт од серця України / Тобі, Москва!"* [21, с. 18].

Райнгарт Козеллек у праці "Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу" зауважує, що категорія часу визволилась із-під тиску категорії простору і стала сприйматися як самостійний активний медіум. Час перестав бути простою одиницею вимірювання, він поширюється на всі сфери буття та оновлює старі форми свідомості [13]. Як відомо, часова триада складається з категорії минулого, теперішнього та майбутнього. Проте відчуття часу в епоху соцреалізму має свої особливості. Усі тоталітарні суспільства асоціювали себе із початком нової доби в історії людства, про що може свідчити нове літочислення за часів Муссоліні чи подвійний календар після 1917 р. Так, Ілля Смірнов наголошує, що тоталітаризм намагався поставити людину у вихідне положення, "повернути людину в передлюдську дійсність" [26, с. 68–69], що дозволило б почати історію по-новому. Така особливість втілилась і в художніх текстах.

Навіть час, у якому реалізуються герої, називають "час за Кремлем". Для радянської людини він мав слугувати орієнтиром, що чітко визначатиме центр – Кремль – як абсолютну владу, правду та істину; він повинен функціонувати як початок і кінець кожного дня, місяця, року, епохи громадян СРСР: "Кремлівські знову чую я куранти. / Навколо мене – тиша безбережна / Нічного вересня. Душа тріпоче, / Прозорчасті уловлюючи звуки, / Такі знайомі. Що в них? Що вони?" [22, с. 62].

Так виникає ситуація повної залежності від Кремля (комуністичної партії). Тому, як уже згадувалось раніше, радянська критика вела нищівну боротьбу із будь-яким "психологічним сміттям" у літературі, витісняючи суб'єктивний час на маргінеси. Відмовитися від тем кохання, насолоди, боротьби за щастя та мрію, збереження сімейних цінностей було абсолютною вимогою радянської влади, бо "захоплення психологізмом у літературі може "притупити класову свідомість" пролетарського письменника, зробивши його "об'єктивним наглядцем і безпристрасним суддею" [11, с. 341]. Для ілюстрації останнього твердження наведемо уривок із драми Олександра Корнійчука "Макар Діброва". Ідеться про діалог між зятем і тестем, які свої стосунки визначають лише як громадяни СРСР, проте аж ніяк не рідні люди: "З тобою, голубчику, не тесть говорить, а комуніст" [14, с. 283]. Чи лінія Павла та Ольги, подружжя, чий шлюб завершився крахом: автор визначальним у сімейній драмі бачить не психічні особливості чоловіка та дружини, а їхні різновекторні погляди щодо розвитку вугільної промисловості УРСР. Навіть мова таких героїв у повсякденному житті набуває форми протокольної: усе відбувається чітко, згідно з партійною схемою, із використанням партійної лексики та сталих зворотів. Таку текстову практику автори актуалізували задля здійснення партійної директиви – тотальне одержавлення приватного простору "людини партії", адже "авторитет однієї людини зовсім убиває авторитет цілого колективу. Ленін і партія вчать нас робити зовсім навпаки" [6, с. 120].

Використовуючи агіографічну життєву схему, що відображала всі етапи становлення святих (народження – дитинство – виховання (часто пере-виховання під керівництвом наставника) – життя в ранзі святого – чуда (тобто суспільна користь діяльності) – символічна смерть), соцреалістичний текст означував антропологічний проект домінуючим в утвердженні текстологічного канону соцреалізму. У процесі перековки радянська людина проходила кілька етапів: перетворення "людського матеріалу" в "ідеальну дитину", яка згодом під чітким керівництвом членів партпарату, яким приписувалась роль "гідів", "провідників", "наставників" і "вчителів", перероджувалась у "нову людину". Таким чином, образ партійного керівництва держави виходив із "позитивної антропології" радянського буття, де панувала ідеологема нової радянської людини як виконавця виняткової місії побудови комунізму, що мав урятувати світ від хаосу й розрухи. Саме такі герої забезпечували утвердження міфу про радянську людину як людину нової формації, що побудує "світле майбутнє". Виконуючи роль політичних, культурних, інтелектуальних і моральних орієнтирів, герої-наставники "виконували" нове покоління, "чудесний сплав" нових людей, вірних виконавців завдань партії. Героїзація радянської людини забезпечувала формування колективної ідентичності

нового зразка, яка мала посилити денаціоналізацію й утвердження "homo sovieticus".

Список використаних джерел

1. *Бернадська Н.* Канон соцреалістичного роману / Н. Бернадська // Слово і Час. – 2005. – № 2. – С. 44–52.
2. *Вайскопф М.* Писатель Сталин / М. Вайскопф. – М.: Новое литературное обозрение, 2002.
3. *Гундорова Т.* Соцреалізм: між модерном і авангардом / Т. Гундорова // Слово і Час. – 2008. – № 4. – С. 14–21.
4. *Гундорова Т.* Соцреалізм як масова культура / Т. Гундорова // Сучасність. – 2004. – № 6. – С. 52–66.
5. *Гройс Б.* Искусство утопии: Gesamtkunstwerk Сталин. Стаття / Б. Гройс. – М.: Худ. журнал, 2003.
6. *Епік Г.* Перша весна / Григорій Епік // Твори / Г. Епік. – К.: Держлітвидав, 1958. – С. 25–352.
7. *Захарчук І.* Війна і слово: мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму / І. Захарчук. – Луцьк: Твердина, 2008.
8. *Історія української літератури*: у 2 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – Т. 2.
9. *Кандинська В.* Деякі аспекти естетики соціалістичного реалізму / В. Кандинська // На пошану пам'яті Віктора Китастого: зб. наук. праць. – К.: ВД "КМ Академія", 2004. – С. 274–282.
10. *Кандинська В.* Естетичні та ідеологічні параметри української соцреалістичної прози та драматургії 30–50-х рр. / В. Кандинська // Молода нація. – 2005. – № 2. – С. 62–90.
11. *Карлтон Г.* На похоронах живих: теорія "живого человека" і формування героя в ранньому соцреалізмі / Г. Карлтон // Соцреалістический канон / под общ. ред. Х. Гюнтера, Е. Добренко. – СПб.: Академический проект, 2000. – С. 339–351.
12. *Каталог "ЖЗЛ"*. 1890–2010. – М.: Молодая гвардия, 2010.
13. *Козеллек Р.* Минуле майбутнє: про семантику історичного часу / Р. Козеллек; пер. з нім. В. Швед. – К.: Дух і літера, 2005.
14. *Корнійчук О.* Макар Діброва / О. Корнійчук // Драматичні твори / О. Корнійчук. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 272–318.
15. *Ксьондзик Н.* "Естетична" теорія соціалістичного реалізму / Н. Ксьондзик // Літературознавчі обрії. – 2010. – Вип. 18. – С. 109–115.
16. *Ксьондзик Н. В.* Соцреалізм крізь призму класицизму / Н. В. Ксьондзик // Наукові записки НаУКМА. – 2009. – Т. 98. – С. 78–82.
17. *Лотман Ю.* К проблеме пространственной семіотики / Ю. Лотман // Об искусстве / Ю. Лотман. – СПб.: Искусство-СПб, 2000. – С. 442–445.
18. *Лучук Т.* Якби Христос у Лужиці з'явився...: (пам'яті Юрія Брезана) / Т. Лучук // Проблеми сорабістики. – 2009. – Т. 6. – С. 30–38.
19. *Медведюк Л.* Теорія соціалістичного реалізму як канон реалізоцентризму / Л. Медведюк // Слово і Час. – 2003. – № 12. – С. 13–19.
20. *Мещеряков А.* Советский хронотоп: покорение пространства и времени [Электронный ресурс] / А. Мещеряков // Хронотоп посткоммунистической эпохи: сборник. – Режим доступа: http://www.i.u-tokyo.ac.jp/~slav/postcom/01meshch_ru.html.
21. *Рильський М.* 300 літ поезії / М. Рильський. – К.: Рад. письменник, 1954.
22. *Рильський М.* Зібрання творів: у 20 т. / М. Рильський. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 3.
23. *Рильський М.* Пісню про Сталіна починаймо день / М. Рильський. – К.: Молодь, 1951.
24. *Свербілова Т.* П'єси Івана Кочерги та проблема соцреалізму як масової культури / Т. Свербілова // Слово і Час. – 2006. – № 10. – С. 8–21.
25. *Смирнов І.* Соцреалізм: антропологическое измерение / И. Смирнов // Соцреалістический канон; под ред. Х. Гюнтера, Е. Добренко. – СПб.: Академический проект, 2000. – С. 16–30.
26. *Смирнов І.* Человек человеку – философ / И. Смирнов. – СПб.: Алетейя, 1999.
27. *Сосюра В.* Сталін / Володимир Сосюра // Вибране / В. Сосюра. – К.: Держ. вид-во худ. літ-ри, 1948. – С. 115.
28. *Сосюра В.* Христос / Володимир Сосюра // Київ. – 1997. – № 1 – 2. – С. 12–26.
29. *Філатова О.* Український "виробничий" роман: текст і контекст / О. Філатова // Вісн. Черкас. ун-ту імені Богдана Хмельницького. Серія філологічна. – 2011. – Вип. 208. – С. 21–28.
30. *Філатова О.* Український роман 20–30-х років ХХ століття: типологія авторської свідомості / О. Філатова. – Миколаїв: Іліон, 2010.
31. *Хархун В.* Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації / В. Хархун. – Ніжин: ТОВ "Гідромакс", 2009.
32. *Хмельницький Д.* Зодчий Сталин / Д. Хмельницький. – М.: Новое литературное обозрение, 2007.

Надійшла до редколегії 26.09.17

U. Fedoriv, PhD
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

"THE PROTAGONISTS" OF SOCIALISTIC REALISM TEXTS: THE HERO OF THE SOVIET COMMUNIST PARTY

The article deals with complex and ambivalent problem of modern literary criticism, namely, with the discourse of socialistic realism. Its actuality is not caused by the popular trend of researching but is stipulated by the common process of re-reading of the canon of Ukrainian literature (an integral part of which is literature of socialist realism). The article deals with the modeling role of the hero of the Soviet Communist party in the texts of socialistic realism. This image was established in the mass consciousness by means of propaganda and agitation.

The role of Soviet power in the process of selection of myths which determined the stereotype perception of soviet hero and caused the forming of the image corresponding to the power puzzle of "historical truth" is traced.

Key words: party hero, socialist realism, socialist realism canon, ideology, «new man».

У. Федорив, канд. филол. наук
Львовский национальный университет имени И. Франко, Львов

"ГЛАВНЫЕ ГЕРОИ" СОЦРЕАЛИСТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ: ГЕРОЙ-ПАРТИЕЦ

Сосредоточено внимание на сложной и неоднозначной проблеме современного литературоведения – дискурсе соцреализма, актуальность которого не является данью моде, а нормальным процессом пере-прочтение канона украинской литературы, неотъемлемой частью которой была и соцреалистическая литература. Сакцентировано внимание на роли образа героя-партийца в соцреалистических текстах, который утвердился в массовом сознании с помощью пропаганды и агитации.

Прослеживается роль советской власти в процессе селекции мифов, согласно которым и формировалось стереотипное восприятие советского героя и складывался такой образ, который бы подходил к властному пазлу "исторической правды".

Ключевые слова: герой-партиец, соцреализм, соцреалистический канон, идеология, "новый человек".